

ПЕРШОЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ПОШИРЕННЯ ДИСТАНЦІЙНИХ РОЗРАХУНКІВ В УКРАЇНІ

Я. А. Жаліло , д. е. н., с. н. с., заслуж. економіст України,
 заступник директора – керівник центру економічних і соціальних
 досліджень

Д. М. Гладких, к. е. н., доцент, головний консультант відділу
 економічної стратегії центру економічних і соціальних досліджень
 Національного інституту стратегічних досліджень

Визначено основні перешкоди для динамічного та повноцінного впровадження та поширення дистанційних розрахунків в Україні: наявність значного «цифрового розриву» між фізичними особами різних поколінь та соціальних прошарків, які мешкають у містах та сільській місцевості; збереження високої питомої ваги фізичних осіб, які не користуються фінансовими послугами, та низький рівень їх фінансової грамотності; обмеженість доступу до платіжної інфраструктури у сільській місцевості та повільне зростання загальної кількості платіжних терміналів в країні; наявність значної частки фізичних осіб, які отримують грошові кошти у готівковій формі; традиційне збереження популярності та вагомої частки готівкових розрахунків в економіці. Запропоновано напрями вирішення даних проблем, зокрема: поширення в Україні найбільш перспективних видів безготівкових розрахунків; розвиток цифрових навичок громадян за допомогою навчальних онлайн-курсів; вдосконалення системи верифікації та ідентифікації громадян і бізнесу; переведення розрахунків у всіх сферах державного сектору економіки в безготівкову форму; усунення протиріч між різними законодавчими актами, що дозволяють здійснити цю трансформацію у коректний спосіб; розроблення комплексу заходів, спрямованих на поліпшення доступу до платіжних терміналів у сільській місцевості; виконання пріоритетів

Стратегії фінансової грамотності та досягнення ключових результатів її впровадження.

В умовах значного «цифрового розриву», який спостерігається в Україні, обумовлене карантинними заходами форсування переходу на дистанційні (безготівкові) розрахунки містить ризики гальмування частини масових платежів населення (насамперед, у сфері оплати за житлово-комунальні послуги), а також затримки в отриманні соціальних виплат. Тому забезпечення функціонування економіки України в умовах підвищених епідемічних ризиків актуалізує низку завдань, пов'язаних із впровадженням та функціонуванням різних видів дистанційних розрахунків, учасниками яких є фізичні особи, державні органи, суб'єкти господарювання, банківські та небанківські установи, розвитком мережі доступних технічних засобів для безготівкових розрахунків, подолання «цифрового розриву» у ментальності та кваліфікаціях споживачів.

Висновки та рекомендації

Аналіз основних проблем, пов'язаних із впровадженням та поширенням дистанційних розрахунків в Україні дає можливість окреслити наступні першочергові завдання.

НБУ в координації з Міністерством соціальної політики та Міністерством цифрової трансформації:

організувати надання підтримки особам старшого віку щодо оволодіння навичками безготівкової оплати, зокрема – у вигляді інформування про можливості, правила та безпеку розрахунків, сприяння встановленню та навчанню користування спеціалізованими платіжними програмами тощо;

забезпечити можливість здійснення безготівкових платежів споживачами, які перебувають у самоізоляції (у т.ч. у карантині через захворювання) та не мають доступу до цифрових пристроїв (шляхом доставки мобільних терміналів, сприяння оснащенню кур'єрських служб та служб соціальної допомоги мобільними додатками для опрацювання платіжних карт та навчання користування ними, розширення мережі POS-терміналів для безготівкової та готівкової оплати).

НБУ в координації з Міністерством цифрової трансформації:

розробити та інтегрувати з платіжними мережами одного з державних банків (наприклад, Ощадбанк) спеціалізовані програми для здійснення безготівкових платежів, адаптовані для використання людьми старшого віку, якщо вони мають смартфон або доступ до мережі Інтернет.

Забезпечити виконання підписаного 08.04.2020 р. Меморандуму про співпрацю у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій, розвитку інформаційного суспільства, цифрових навичок та прав громадянⁱ, що передбачає, зокрема:

– розвиток цифрових навичок громадян шляхом запровадження навчального онлайн-курсу на порталі «Дія. Цифрова освіта»ⁱⁱ, що має у максимально доступний

спосіб надати громадянам базові знання про платіжні картки, платежі за допомогою смартфона та «розумного» годинника, платежі онлайн в Україні та за її межами, кредитні ліміти та безпеку розрахунків в Інтернеті;

– вдосконалення системи верифікації та ідентифікації громадян і бізнесу, а також спрощення наявних для цього механізмів. Зокрема, це стосується е-резидентства (інструмент, що дає можливість іноземцям офіційно вести бізнес в Україні дистанційно) та розвитку інструментів, які дозволять поширити практику дистанційного підписання угод у фінансовій сфері;

– сприяння завершенню переведення розрахунків з працівниками державних установ в безготівкову форму.

Міністерству соціальної політики України в координації з Пенсійним Фондом України та державними банками (АТ КБ «Приватбанк», АТ «Державний ощадний банк України», ПАТ АБ «Укргазбанк»):

Здійснити поетапне переведення всіх отримувачів пенсійних та інших соціальних виплат на безготівкову форму оплати шляхом оформлення платіжних карток у відділеннях одного з державних банків (за вибором отримувачів та з урахуванням наявності філіальних мереж). При цьому необхідно узгодити таке переведення для кожного населеного пункту з гарантуванням можливості зняття готівки через мережу фізично доступних розташованих поруч банкоматів або надання послуг мобільних банкоматів та платіжних терміналів для віддалених населених пунктів.

НБУ в координації з Міністерством цифрової трансформації та державними банками:

розробити комплекс заходів, спрямованих на встановлення платіжних терміналів у торговельних підприємствах у сільській місцевості, незалежно від форми власності та організаційного підпорядкування, а також в усіх поштових відділеннях, розташованих у сільській місцевості, що підвищить доступність банківських послуг для місцевих жителів;

опрацювати можливість скасування комісії за зняття готівки у банкоматах «чужих» банків, у першу чергу – для зарплатних та пенсійних карток у банкоматах державних банків.

прискорити виконання пріоритетів Стратегії фінансової грамотності у частині здатності фізичних осіб активно та свідомо використовувати дистанційні канали обслуговування у фінансовій сфері, купувати та продавати товари та послуги через Інтернет, ідентифікувати Інтернет-шахрайства та вміти убезпечити себе від них.

Обґрунтування:

Банківська система України, виходячи з економічних мотивів, пов'язаних із зміною попиту на банківські послуги в різних регіонах, рівня навантаження на персонал, міркуваннями підвищення ефективності, останніми роками активно скорочувала кількість працюючих відділень – з 15,1 до 8,0 тис. одиниць за 2015-2019 рр. Ця тенденція пов'язана також з автоматизацією банківських операцій та

поширенням онлайн-продажу банківських продуктів, що дозволяло оптимізувати мережу та скорочувати «традиційний» банківський персонал (касири, операціоністи, кредитні інспектори, інкасатори, охоронці тощо). Зазначені зміни однаковою мірою торкнулись як державних, так і приватних банківських установ (табл. 1 Додатку).

Як наслідок, ще задовго до впровадження обмежувальних заходів, пов'язаних із карантинном, починаючи з 10 числа (після отримання фізичними особами перших рахунків за житлово-комунальні послуги у паперовому вигляді) та до останнього робочого дня кожного місяця у банківських установах та відділеннях «Укрпошти» спостерігались черги з відвідувачів, які з різних причин не бажали переходити на безготівкову форму оплати. Наразі через відсутність фізичного доступу до станцій метрополітену, торговельно-розважальних центрів, більшості крамниць, що здійснюють торгівлю непродовольчими товарами, та інших локацій, у яких розташовані платіжні термінали, при суворих обмеженнях щодо кількості клієнтів на одиницю площі у банківських та поштових відділеннях, розмір цих «традиційних» черг додатково збільшився.

Отже, пересічні громадяни дедалі частіше стикаються із фізичною неможливістю своєчасно та у повному обсязі сплатити по рахунках за житлово-комунальні та телекомунікаційні послуги.

Проблема додатково загострюється внаслідок обмежень руху громадського транспорту, що має ключове значення для населених пунктів, розташованих у сільській місцевості. Адже далеко не всі населені пункти в Україні мають хоча б єдине працююче банківське відділення чи відділення «Укрпошти».

Загалом це призводить до накопичення заборгованості населення за послуги ЖКГ та супутні види послуг. Згідно з даними Держкомстату, станом на 01.03.2020 р. загальна сума заборгованості населення за ці послуги вже становила 66,7 млрд грн. (на 01.01.2020 р. – 63,7 млрд грн.), у т.ч. заборгованість зі сплати за постачання та розподіл природного газу – 28,6 млрд грн. (на 01.01.2020 р. – 27,9 млрд грн.), теплової енергії та гарячої води – 22,4 млрд грн. (на 01.01.2020 р. – 20,4 млрд грн.), електричної енергії – 5,4 млрд грн. (на 01.01.2020 р. – 5,4 млрд грн.), за централізоване водопостачання та водовідведення – 4,8 млрд грн. (на 01.01.2020 р. – 4,1 млрд грн.). Є підстави очікувати, що у березні-квітні ці заборгованості суттєво збільшаться, тим більше – враховуючи законодавчу заборону припинення постачання послуг за несплату в період карантину.

Таким чином, розв'язання проблеми суттєвого підвищення рівня оплати за комунальні послуги лежить, у тому числі, у площині розширення доступності дистанційних розрахунків.

Основними проблемами, що стоять на перешкоді активнішому впровадженню та поширенню дистанційних розрахунків в Україні, наразі є:

Значний «цифровий розрив» між людьми різних поколінь та соціальних прошарків, які мешкають у містах та сільській місцевості, що проявляється у наявності / відсутності у них смартфонів та вміннь користуватися їх функціями,

доступу до зони покриття мобільним Інтернетом та навичок користування платіжними додатками. Згідно з даними дослідження Research & Branding Group, станом на 2019 р. лише 55 % мешканців України мали смартфон. Серед молоді відповідна частка сягала 92 %, натомість серед людей, старших за 60 років, частка власників смартфонів становила лише 12 % (при цьому слід зазначити, що в 2011 р. смартфоном володіли лише 7 % усіх жителів України, а в 2013 році – 11 %ⁱⁱⁱ). Згідно з результатами дослідження компанії Factum Group, проведеного на замовлення Інтернет-асоціації України, станом на кінець 2019 р. частка користувачів Інтернету серед громадян становила 71 % (23,0 млн осіб), при цьому 65 % користувачів мали доступ до Інтернету вдома. Найактивнішими в Інтернеті є українці віком від 15 до 24 років – серед них частка користувачів Інтернетом становить 97 %, особи від 25 до 34 років – 96 %, натомість користувачів віком від 65 років – лише 29 %. У містах з населенням більше 100 тисяч жителів Інтернет-проникнення зросло до 74 %, у населених пунктах з населенням менше 100 тисяч жителів – до 70 %, а у селах – до 58 %^{iv}.

Збереження високої питомої ваги осіб, які не користуються фінансовими послугами, та низький рівень їх фінансової грамотності. Згідно з даними Світового банку^{v,vi}, станом на кінець 2017 р. близько 1,7 млрд дорослих людей у світі (31 % населення) не мали банківського рахунку. В Україні ця частка була ще вищою і складала 37 %^{vii,viii}. Хоча динаміка доступності фінансових послуг в Україні є позитивною: у 2011 р. частка дорослих, які не мали жодного банківського рахунку, становила 59 %^{ix}. Фінансова інклюзія безпосередньо пов'язана з фінансовою грамотністю, при цьому функція підвищення фінансової грамотності в інших країнах переважно належить центральним банкам^x. Результати дослідження рівня фінансової грамотності, фінансової інклюзії та фінансового добробуту в Україні у 2018 р. засвідчили^{xi,xii}, що Україна відстає за рівнем фінансової грамотності від провідних країн з результатом у 11,6 балів з максимальних 21. При цьому недостатня фінансова грамотність є однаково актуальною проблемою для всіх українців, незалежно від віку, статі, регіону проживання. Натомість існує суспільний запит на підвищення фінансової грамотності. Одним із заходів регулятора, спрямованих на вирішення даної проблеми, стала презентація відповідної Стратегії НБУ, що відбулась 12.06.2019 р.

Обмежений доступ до платіжної інфраструктури у сільській місцевості та повільне зростання загальної кількості платіжних терміналів в країні. Однією з перешкод, що стоїть на шляху розвитку дистанційних розрахунків в Україні, є неможливість для мешканців сільських територій користуватись фінансовими послугами через їх фізичну недоступність. Приміром, за показником насиченості платіжними терміналами лідером є Київ, де їх щільність близька до показника європейських країн і становить 16 од. на тисячу мешканців, у Дніпропетровській та Харківській обл. ці показники становлять відповідно 9 та 7, натомість у Закарпатській та Тернопільській обл. - лише 3. У середньому по країні на тисячу осіб населення припадає 8 терміналів, тоді як у Польщі – 13, а у

Великобританії – понад 50^{xiii}. У сільській місцевості в Україні мешкають близько 13 млн осіб, або 31 % населення. При цьому в сільській місцевості спостерігаються обмежена присутність фінансових послуг та домінування готівкового обігу, фізична обмеженість доступу до Інтернету. Отже, сільські жителі відчувають гострий дефіцит пропозиції базових фінансових послуг: можливості оплати онлайн комунальних послуг, поповнення мобільного рахунку, оплати за Інтернет, оплати товарів з використанням карти, отримання грошових переказів тощо.

Показник кількості POS-терміналів на 1 млн осіб (табл. 2 Додатку) є одним із цільових орієнтирів «Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року», затвердженої Постановою Правління НБУ № 391 від 18.06.2015 р. Фактичне значення цього показника станом на 01.01.2020 р. (8,4 тис.) при плановому значенні на рівні 11,0 тис. у 2020 році свідчить про суттєве недовиконання даного цільового орієнтиру.

Значна частка осіб, які отримують грошові кошти у готівковій формі. Згідно даних Пенсійного фонду України^{xiv}, станом на 01.01.2020 р. 3,8 млн осіб, або 33,9 % загальної кількості осіб, які отримують пенсійні та інші соціальні виплати (11,3 млн.), отримують ці кошти готівкою через відділення пенсійного зв'язку. При цьому загальний обсяг пенсійних виплат готівкою через поштові відділення за 2019 р. становив 125,2 млрд грн., або 30,3 % видатків держави на пенсійні виплати. Отже, навіть при наявності банківського (поточного, карткового тощо) рахунку для подальшого здійснення онлайн-розрахунків ці особи мають спочатку відвідати банк / платіжний термінал, аби трансформувати готівку у безготівкові гроші.

Досі близько 7 % працівників державних установ (центральні органи виконавчої влади та обласні адміністрації) отримують зарплату готівкою, що призводить, зокрема, до необхідності щомісячно здійснювати додаткові бюджетні витрати на суму близько 60 млн грн. на сплату уповноваженим банкам комісії за видачу готівки^{xv}.

Традиційне збереження популярності та вагомості частки готівкових розрахунків в економіці, що проявляється, зокрема:

- у високій питомій вазі готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси (табл. 3 Додатку); «Методичні рекомендації»^{xvi} визначають оптимальне значення даного індикатора на рівні 20 %, задовільне – 22 %, незадовільне – 25 %, небезпечне – 30 %, критичне – 35 %; фактичне значення даного показника станом на 01.01.2020 р. складає 26,7 %;

- у високому рівні готівки щодо ВВП (табл. 3 Додатку); цей індикатор є одним із цільових показників «Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року», затвердженої Постановою Правління НБУ № 391 від 18.06.2015 р.; станом на початок 2020 р. значення цього індикатора (9,7 %) дещо перевищує плановий рівень 2020 р. (9,5 %);

- у повільному зростанні частки безготівкових операцій у загальному обсязі операцій з використанням платіжних карток¹ (табл. 4 Додатку), що є одним із цільових показників «Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року», затвердженої Постановою Правління НБУ № 391 від 18.06.2015 р.; станом на 01.01.2020 р. значення цього індикатора (50,3 %) не відповідає плановому рівню 2020 р. (55 %).

¹ Показник, що визначає частку коштів з карткового рахунку, які були витрачені за допомогою платіжної картки, а не перетворені на готівку в банкоматі

ДОДАТКИ

Таблиця 1

Кількість працюючих відділень банків в Україні

	01.01.2015	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2018	01.01.2019	01.01.2020
Державні банки разом, у т.ч.	7 752	7 033	6 202	5 756	4 958	4 565
- АТ "Укресімбанк"	120	102	83	65	61	60
- АТ "Ощадбанк"	4 547	4 164	3 648	3 205	2 630	2 327
- АТ КБ "Приватбанк"	2 910	2 588	2 240	2 243	2 021	1 928
- АБ "Укргазбанк"	175	179	231	243	246	250
Недержавні банки	7 330	4 838	4 114	3 733	3 551	3 437
Разом відділень	15 082	11 871	10 316	9 489	8 509	8 002

Джерело: дані НБУ

Таблиця 2

Розрахунок кількості POS-терміналів на 1 млн осіб

Показник	01.01.2015	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2018	01.01.2019	01.01.2020
Кількості працюючих POS-терміналів	203 810	194 478	219 241	251 681	297 266	333 800
Чисельність наявного населення, тис. осіб	42 929	42 761	42 585	42 386	42 153	41 902
Кількість POS-терміналів на 1 млн осіб	4 748	4 548	5 148	5 938	7 052	8 400

Джерело: розраховано авторами

Таблиця 3

Розрахунок питомої ваги готівки поза банками в економіці

Показник	01.01.2015	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2018	01.01.2019	01.01.2020
Готівка в обігу поза банками М0, млн грн.	282 947	282 673	314 392	332 546	363 629	384 366
Грошова маса М3, млн грн.	956 728	994 062	1 102 700	1 208 859	1 277 635	1 438 311
Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси	29,6 %	28,4 %	28,5 %	27,5 %	28,5 %	26,7 %
ВВП, млн грн.	1 566 728	1 979 458	2 383 182	2 982 920	3 558 706	3 974 564
Рівень готівки в економіці, %	18,1 %	14,3 %	13,2 %	11,1 %	10,2 %	9,7 %

Джерело: розраховано авторами

Таблиця 4

Частка безготівкових операцій
у загальному обсязі операцій з використанням платіжних карток

	01.01.2015	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2018	01.01.2019	01.01.2020
Значення показника	25,0 %	31,2 %	35,5 %	39,3 %	45,1%	50,3 %

Джерело: дані НБУ

ⁱ Навчальний курс для українців, дистанційна ідентифікація, безготівкові розрахунки та багато іншого: НБУ та Мінцифри домовилися про співпрацю [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/news/all/navchalniy-kurs-dlya-ukrayintsiv-distantsiy-na-identifikatsiya-bezgotivkovi-rozrahunki-ta-bagato-inshogo-nbu-ta-mintsifri-domovilisya-pro-spivpratsyu>

ⁱⁱ Дивись і вчись [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://osvita.diia.gov.ua>

ⁱⁱⁱ Есть ли жизнь без смартфона: мнение украинцев [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<http://rb.com.ua/blog/est-li-zhizn-bez-smartfona-mnenie-ukraincev>

^{iv} Кількість користувачів інтернетом в Україні виросла на 7% - дослідження [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/10/11/652498>

^v FINDEX World Bank Group, 2017 (The Global Findex Database) [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://globalfindex.worldbank.org/>

^{vi} Global Financial Inclusion and Consumer Protection Survey, 2017, World Bank Group [Електронний ресурс] –

Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=83136331>

^{vii} Дослідження USAID: Фінансова грамотність, обізнаність та інклюзія в Україні, 2017 [Електронний ресурс] –

Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=83136332>

^{viii} Звіт НБУ за 2018 рік. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=95170958>

^{ix} Вітальне слово Голови НБУ Я.Смолія на Finclusion UA: Форум з фінансової інклюзії [Електронний ресурс] –

Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=71600439&showTitle=true

^x Важливість фінансової грамотності та міжнародний досвід [Електронний ресурс] – Режим доступу:

https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=83136318&cat_id=83136317#_ftn2

^{xi} Бондаренко Н. Стратегія фінансової грамотності: версія 1.0 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://finclusion.bank.gov.ua/src/files/%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F%20%D0%91%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20Strategy_fingramotnist%D1%96_NBU_pr.pdf

^{xii} Методика розрахунку індексу пояснюється в OECD/INFE International Survey of Adult Financial Literacy Competencies, 2016; USAID/Financial Sector Transformation Project Звіт «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні: результати дослідження», 2019. Рівень фінансової грамотності: 0-21 бал

^{xiii} Вітальне слово Голови НБУ Я.Смолія на Finclusion UA: Форум з фінансової інклюзії [Електронний ресурс] –

Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=71600439&showTitle=true

^{xiv} Звіт про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України у 2019 році, с. 14 [Електронний ресурс] –

Режим доступу: <https://www.pfu.gov.ua/2121276-zvit-pro-robotu-ta-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny-u-2019-rotsi-3/>

^{xv} Чиновники будуть отримувати зарплату тільки у безготівковій формі: рішення Уряду [Електронний ресурс].

– Режим доступу: <https://news.dtki.ua/labor/compensation/58701>

^{xvi} Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (Наказ Мінекономрозвитку України від 29.10.2013 № 1277) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>